

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Иван Василев Христов

председател на жури в конкурс за присъждане на научна степен
ДОКТОР по 2.4 Религия и теология (Догматическо богословие)

за дисертационния труд на **Марта Георгиева Георгиева**,

ЕКЛИСИОЛОГИЧНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА СВЕЩЕНОСЛУЖЕНИЕТО ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ЧЕТИРИ ВЕКА

Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”,
Катедра по систематическо богословие

1. Данни за процедурата

Настоящата процедура е открита по предложение на ФС на Богословски факултет (Протокол № 03 / 21.10.2021 г.) със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ РД 38-523 от 28.10.2021 г.

На първото си заседание, проведено на 16.11.2021 г., научното жури в състав проф. д-р Иван Христов, доц. д-р Любомир Тенекеджиев, доц. д-р Павлин Събев, доц. д-р Теодор Стойчев и доц. д-р Стоян Чиликов установи, че процедурата е организирана при спазване на всички законови изисквания. След проведени разисквания за председател е избран проф. д-р Иван Христов, а за рецензенти доц. д-р Теодор Стойчев и проф. д-р Иван Христов. На останалите членове е възложено да изготвят писмени становища. Като срок за предаване на рецензиите и становищата е определен 31.01.2022 г., а като дата за открито заседание на научното жури и публична защита – 18.02.2022 г. Всички срокове по процедурата са спазени.

2. Данни за докторанта

Марта Георгиева Георгиева е родена на 04.03.1973 г. Висше богословско образование със степен Магистър докторантката получава в Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ през 2016 г. След успешно издържан конкурс, Марта Георгиева е зачислена за редовен докторант в Катедра „Историческо и систематическо богословие“ (заповед № РД 20-70/10.01.2018 г.). През тригодишния срок на докторантурата тя добросъвестно изпълнява своите задължения и е отчислена с право на защита с ректорска Заповед РД 20-567/24.02.2021 г. През м. септември 2021 г. докторантката представи своя дисертационен труд, който мина успешно вътрешно обсъждане в катедра „Систематическо богословие“ (Протокол № 2/07.10.2021 г.) и беше придвижен за защита. През годините на докторантурата Марта

Георгиева активно участва в международния обмен и научно-проектната дейност на факултета. През учебната 2018-2019 г. по проект „Докторантски център“ на СУ заедно с група докторанти тя посети за обмяна на опит Богословския институт „Св. Сергей“ в Париж, а също Патристичния институт „Августинианум“ и „Папския институт за Изтока“ в Рим. Тя също така участва и в проект “Догматически извори за борбата с иконоборството“ към СУ през 2020 г. На катедрените заседания, на които отчислихме докторантката и направихме предварително обсъждане на текста, беше дадена висока оценка за нейната академична активност и постигнатите резултати.

3. Данни за дисертацията и автореферата

Представеното за рецензиране дисертационно съчинение „Еклисиологични измерения на свещенослужението през първите четири века” се състои от 184 страници. Дисертацията съдържа списък на съкращенията, увод, три глави, заключение и списък на използваната литература. Научният апарат включва списък на съкращенията, 569 бележки под линия и две приложения – 1) Номерация на писмата на св. Киприан Картагенски и 2) Индекс на светоотеческите извори.

В **Увода** дисертантката представя замисъла на дисертационния си труд – да разгледа свещенослужението през първите четири века като догматически феномен в неговите еклисиологични измерения, изхождайки от разбирането за неразривната връзка между еклисиология и свещенослужение. Тук се съдържа и изложение на обекта и предмета на изследването, както и на неговите цели и задачи. дисертантката представя историографията и съвременното състояние на въпроса, при което показва висока ерудиция и добро владение на материала. Все пак налице е и съществен пропуск – в кръга на изворите не са включени ареопагитските съчинения „За църковната йерархия“ и „За небесната йерархия“, както и тълкуванията на преп. Максим Изповедник върху тези текстове в т.нар. *схολии* и в цял ред други негови съчинения. В края на увода дисертантката обговаря използването на особено важните за нейния труд термини и понятия.

Първа глава. Библейски и небесни основания на свещенослужението разглежда духовните послания, съдържащи се в Священото Писание по отношение на свещенослужението. Дисертацията разглежда старозаветното йерархическо свещенство, което има предобразно значение за християнската тълкувателна традиция. То е важно и поради обвързаността на юдейските и християнските практики на култа. След това се разглежда първосвещенството на Христос, след възкресението на Който Той дарява на хората духовното служение, а на Петдесетница – йерархичното служение в църковната

йерархия, обличайки ги със силата на Светия Дух. В тази първа глава в отделен параграф авторът поставя и въпроса за свещенослужението като съвършен небесен дар. Неговите небесните основания с там, че е икона на Царството Божие, където се разкрива Бог в три ипостаси. Макар свещенослужението в християнската Църква да се получава директно от Христос, то е дар, тайна и истина на Цялата и Неделима Света Троица. За посредническата роля на ангелския свят и неговата йерархия дисертацията все пак споменава в едно изречение покрай приведен цитат от св. Йоан Златоуст. В това недостатъчно и неаналитично представяне се проявява игнорирането на Ареопагитиките, където е обобщен опитът на древната църква от разглеждания в дисертацията период.

Втора глава. Изграждане на църковна йерархия през първите четири века разглежда формирането на йерархичните чинове на свещенослужението в ранното християнство. Тук се представя апостолското служение в неговата приемственост с учението на Христа и свидетелство Му за Бога като първи епископ. Не са пропуснати и другите елементи на древното църковно предстоителство – пророците и харизматичните учители, които просъществуват докъм 2 в. След това дисертацията изучава идеята за апостолската приемственост, когато след края на земния живот на Апостолите и до IV век към образа на Христос епископа се добавя образът на епископа негов приемник и техен наследник. В отделен параграф е разгледано тристепенното развитие на църковната йерархия. Тук, както и в следващия параграф за всеобщността на свещенослужението в Църквата напълно отсъства учението за църковната йерархия от Ареопагитския корпус, базирано на опита на древната църква от разглеждания период, както и неговите тълкувания от преп. Максим Исповедник.

Трета глава. Мистични измерения на свещенослужението е посветена на догматическите аспекти на свещенослужението. В отделен параграф са разгледани схващанията за необходимите качества на свещенослужителя, както и тълкуванията за ръкоположение и низвержението на свещенослужител през първите четири века. Тук са представени и еклисиологичните измерения на свещенослужението, в които се разкрива връзката Свещенослужение – Евхаристия – Троичен Бог, за да достигнат до Есхатона. Мистичната същност на Църквата в свещенослужението осъществява връзката на вярващите с Троичния Бог и я извежда в Есхатона. И в тази глава

Заклучението коректно обобщава направените научни изводи.

Списъкът с използваната литература обхваща общо 227 заглавия, от които 47 са извори (39 на гръцки и латински, като са включени и 8 преводи на български и сръбски), 67 са заглавията на латиница (на английски, и румънски), 104 на кирилица (на български, руски

и сръбски) и 3 на новогръцки. Използвани са също 7 класически и патристични речници.

Авторефератът е написан разгърнато и добре представя съдържанието на дисертационния труд. Научните приноси са формулирани ясно и коректно.

4. Публикации

Към момента на стартиране на процедурата за защита докторантът има пет статии по темата на дисертацията, публикувани в списанието на Богословски факултет *Forum Theologicum Sardicense*, в *Архив за средновековна философия и култура* и в различни сборници.

5. Академични качества на дисертационния труд

Съгласно сега действащата нормативна база, „доктор“ е образователна и научна степен.

На първо място, ще дам оценка за академичната подготовка на дисертанта. В това отношение работата на Марта Георгиева е наистина добра. Тя свободно и коректно работи с изворовите текстове, последователно и коректно оформя цитиранията и препратките към цитираните издания. Като цяло са овладени добре академичните техники на писане. Специално трябва да се отбележи старанието за изучаване на чужди езици. Освен класическите езици, тя ползва още пет съвременни европейски езика.

Отделни пропуски се наблюдават при оформлението на библиографията. Не навсякъде при статиите в сборници или главите в колективни монографии са посочени страниците.

Що се отнася до моята оценка за научните качества на дисертационния труд, като цяло тя е положителна. Все пак не мога да не отбележа някои пропуски. Вече посочих основните от тях. Тук ще ги представя по-пълно.

- 1) От кръга на историческите източници са изключени съчиненията, които православното Предание свързва с името на св. Дионисий Ареопагит – апостолски мъж, който защитил пред атинския съд св. ап. Павел, приел от него християнството и станал негов сподвижник, а според някои източници – и християнски епископ на Атина. Независимо от спора за авторството на приписваните му съчинения (т.н. *Ареопагитики* или *Ареопагитски корпус*), няма съмнение, че тези съчинения отразяват структурата и практиките на древната Църква. За съжаление те не само не са привлечени и не се цитират, но името на св. Дионисий дори не се споменава в дисертацията. Съвсем наскоро в катедрата беше защитена една друга дисертация на Люба Стефанова, която показва, че Ареопагитиките обобщават и нормират базовите модели на образното богомислие в ранната християнска иконография. В пълна мяра това се отнася за

учението за църковната йерархия и нейната паралелност с небесната йерархия, за небесните й основания, за смисъла на църковните тайнства и култови действия. За православното Предание тези съчинения са изключително важен извор. По завета на св. Кирил – нашият славянски първоучител, св. Дионисий Ареопагит (в чието авторство той не се съмнява) е един от големите богослови на Църквата, на когото дължим особено внимание.

- 2) Освен че са важен исторически извор за йерархията и тайнствата на ранната Църква, Ареопагитиките са ключов извор за православната догматика. Това тяхно значение се утвърждава благодарение на авторитета на преп. Максим Изповедник. Именно той разтълкува специфичния богословски език в тях на езика на учението за Божествените енергии. Не трябва да забравяме, че Съборът от 1351 г. отхвърля обвиненията срещу св. Григорий Палама, че единолично е съчинил това учение и потвърждава наличието му в цялото светоотеческо Предание, като основни източници за него са съчиненията на светите отци Кападокийци, Ареопагитиките и тълкуванията на преп. Максим Изповедник. В дисертацията това учение се споменава епизодично (в шест изолирани изречения на с. 45, 63, 64, 168 и 169) и в декларативен стил. Най-важните от тях са на с. 168-169, където четем, че „еклисиологичната йерархия е необходимо условие за обединението на човека с Бога, което се постига единствено в нетварните енергии на Бога чрез участие в тайнствата на Църквата. Специфичното осъществяване на свещенослужението, тайнствено мистичното му проявление и достигането на божествено предположената за него цел се постига в синергията между божествените енергии и човешката воля и действие.“ Източникът на тази мисъл е именно в Ареопагитиките и в преп. Максим като техен тълкувател, но тук тя се привежда без съотнасяне с православното Предание и не получава развитие в текста на дисертацията, а остава изолирана. Парадоксално като единствен християнски учител, говорещ за енергиите се цитира западен автор – Иларий Пиктавийски (с. 45), в цитат, в който той разграничава Божията същност от Божествената слава. В никой от шестте случая, където се споменава за енергии няма съотнасяне със съчиненията на кападокийските отци, с Ареопагитиките или преп. Максим. Единствен църковен авторитет за това учение се оказва Иларий.
- 3) В дисертацията на Марта Георгиева, както и в други докторски дисертации се наблюдават пропуски в изписването на гръцките термини. Предизвикателство, с което нашите докторанти често не се справят е да нормализират гръцката дума и да я приведат към нейната основна форма. В тази форма те най-често не се срещат в цитатите, които се

копират от електронни източници и се налага авторът сам да вземе решение. Така са се получили напр. грешките на с. 35: κενώνεις за *празнота* и κοινωνίες за *общение*. Грешки редовно се получават, когато се налага самостоятелно въвеждане на думите, а не простото им копиране от готов източник. Пропускат се ударения (напр. λαϊκός на с. 24, 81, 111, διακονία λόγου на с. 86, ἐκκλησία на с. 114, πασα σαρξ на с. 161) или спиритуси /придихания/ (αναφέρω на с. 147). В други случаи се слага неправилно ударение и/или на неправилно място (προϊσταμενοι на с. 90, τούς .. καί на с. 82). Очевидно Богословски факултет трябва да създаде допълнителни условия за обучението на докторантите по класическите езици.

Посочените в рецензията спорни моменти не умаляват достойнствата на текста. Мога само да поздравя дисертантката за смелостта да се заеме с толкова сложна и недостатъчно добре проучена тема.

Заклучение

Имайки предвид съответствието на дисертационния труд на **Марта Георгиева Георгиева** на изискванията на *Закона за развитие на академичния състав в РБ*, на *Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ*, както и спазването на всички процедури, свързани с подготовката на докторанта и придвижването на труда за защита, ще гласувам положително да ѝ бъде присъдена научната степен „доктор”.

София

31.01.2021 г.

/проф. д-р И. Христов/